

واکاوی تجربه الهیات مدرسی در مواجهه با پدیده‌های اقتصادی: رهیافت‌هایی از نظریه قیمت عادلانه

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۱۵

محمدحسین بهمن‌پور خالصی^۱

محمدجواد شریف‌زاده^۲

چکیده

مدرسیان مجموعه‌ای از متکلمان مسیحی بودند که عمدتاً طی قرون دوازدهم تا هفدهم میلادی کنشگری فعالی در اروپا داشتند. از جمله آموزه‌های چشمگیر در ادبیات مدرسی نظریه قیمت عادلانه است، که می‌توان آن را یکی از پرسامدترین نظریه‌ها در تاریخ عقاید اقتصادی نیز برشمرد. این مطالعه در تلاش است تا با مراجعه به متون کلاسیک مدرسی به بازخوانی نظریه قیمت عادلانه در اندیشه اقتصادی متفکران مدرسی بپردازد و از این روزن تجارب عمومی الهیات مدرسی در مواجهه با پدیده‌های اقتصادی را بررسی کند. برای این منظور، نظریه قیمت عادلانه از ریشه‌های شکل‌گیری آن در حکمت عملی مدرسی تا سطحی‌ترین صورت آن به عنوان یک نهاد اقتصادی بررسی می‌شود تا بتوان به این سؤال پاسخ گفت که چگونه الهیات می‌تواند در ساحت عملی خود تا سطحی‌ترین اعتبارات اقتصادی نقش‌آفرینی کند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد متفکران مدرسی در ساحت نظری الهیات عملی دستاوردهای چشمگیری برای ترویج الهیات از طریق تألیفات و آموزش‌های خود در مدارس داشتند و در ساحت عملی آن نیز سعی در عملی‌سازی الهیات در بنیادهای انسانی جامعه از طریق ساخت اعتبارات و نهادهای مختلفی همچون قیمت عادلانه داشتند. در این راستا نظریه سعادت دوگانه انسان در الهیات مدرسی تأثیر مهمی در شکل‌گیری موضوعات اقتصادی به مثابه بخشی از حکمت عملی مدرسی داشته است. به رغم این دستاوردها، عدم فهم نظام‌مند ایشان از پدیده‌های مدرنی چون نظام سرمایه‌داری و نیز عدم تلاش برای تحقق عملی آموزه‌های خود در ساخت اجتماعی و اقتصادی جامعه از جمله کاستی‌های مواجهه ایشان به شمار می‌آید.

کلیدواژه‌ها

الهیات عملی، الهیات مدرسی، متفکران مدرسی، قیمت عادلانه

۱. دانشجوی دکتری علوم اقتصادی، دانشگاه امام صادق علیه السلام، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

(M.bahmanpour@isu.ac.ir)

۲. دانشیار دانشکده معارف اسلامی و اقتصاد، دانشگاه امام صادق علیه السلام، تهران، ایران.

(sharifzadeh@isu.ac.ir)

Investigating the Experience of Scholastic Theology in Confrontation with Economic Phenomena: Approaches to Just Price Theory

Mohammadhosein Bahmanpour-Khalesi¹

Reception Date: 2022/02/24

Mohammadjavad Sharifzadeh²

Acceptance Date: 2022/05/05

Abstract

Scholastics were a group of Christian theologians who were mainly active in Europe during the 12th to 17th centuries. One of the notable teachings in scholastic literature is the theory of just price, which can be considered one of the most frequent theories in the history of economic ideas. This study tries to reassess the theory of just price in the economic thought of scholastic thinkers by referring to classical scholastic texts, through which it examines the general experiences of scholastic theology in confrontation with economic phenomena. For this purpose, the theory of just price is examined from the roots of its formation in scholastic practical wisdom to its most superficial form as an economic institution. Through this investigation, the question that how theology can play a role in its practical field, up to the most superficial economic institutions can be answered. The results of this study show that scholastic thinkers in the theoretical field of practical theology had significant achievements in promoting theology through their writings and teachings in schools. And in its practical field, they tried to implement theology in the human foundations of society by building various divine institutions such as a just price. In this regard, the theory of dual human happiness in scholastic theology has had a significant impact on the formation of economic issues as part of scholastic practical wisdom. Despite these achievements, their thought is wanting from two aspects: (1) systematic lack of understanding of modern phenomena such as capitalism and (2) no effort to implement their teachings in the social and economic construction of society.

Keywords

Practical Theology, Scholastic Theology, Scholastic Thinkers, Just Price

---

1. Ph.D. Student of Economic Sciences, Imam Sadiq University, Tehran, Iran.

(Corresponding Author) (m.bahmanpour@isu.ac.ir)

2. Associate Professor, Islamic Studies and Economics Faculty, Imam Sadiq University, Tehran, Iran. (sharifzadeh@isu.ac.ir)

۱. مقدمه

با شکل‌گیری اتحاد مقدس اروپا با محوریت امپراتوری مقدس روم تحولات چشمگیری در مناسبات دین و جامعه ایجاد گردید. شارلمانی، که از جمله مهم‌ترین پادشاهان این عصر به حساب می‌آمد، در راستای بهره‌برداری از ظرفیت‌های کلیسا برای تحقق آرمان اروپای متحد، حمایت چشمگیری از نقش‌آفرینی دین در عرصه‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی کرد، که از جمله آنها می‌توان به رسمیت شناختن قوانین الهی به مثابه قوانین حکومتی در کنار سایر قوانین وضعی را نام برد (Noonan 1957, 15). در این راستا مجموعه‌ای از مدارس علمی با حمایت‌های این سلسله پادشاهی و نیز با مدیریت کلیسا ظهور یافت که از آن می‌توان به نخستین نهاد رسمی علمی در اروپا نیز یاد کرد (ایلخانی ۱۳۸۲، ۱۶۱). این نهاد در تلاش بود تا در قالب مدارس علمی به تبیین و ترویج الهیات مسیحی بپردازد. نقش محوری در تحقق این دستاوردها را می‌توان به متفکران مدرسی نسبت داد. مدرسین مجموعه‌ای از متکلمان دینی بودند که پس از پیدایش مدارس اروپا طبقه حاکم بر این مدارس بودند. ایشان بر خلاف رویه‌های موجود در کلیسا سعی بر ترویج الهیات مسیحی در قالب‌هایی متفاوت داشتند (بهمن‌پور خالصی ۱۴۰۰، ۳۳۳). ترویج الهیات در مدارس، شکل‌دهی به حلقات رهبانی، مواجهه تحلیلی با تحولات عملی معاصر و... از جمله تلاش‌های ایشان در راستای عملی‌سازی الهیات در اروپای قرون میانه بود.

اگرچه تاکنون مطالعات گوناگونی پیرامون نظریه قیمت عادلانه^۱ مدرسی - به مثابه یکی از مهم‌ترین دستاوردهای نظری مدرسین (Hutchinson 2016, 55) - صورت پذیرفته است، اما اغلب این مطالعات نظریه قیمت عادلانه را به عنوان یک تجربه در الهیات عملی مورد توجه قرار نداده‌اند. برای مثال، روور (De Roover 1951, 446)، بالدوین (Baldwin 1959, 76)، شومپیتر (Schumpeter 2006, 95)، چافون (Chafuen 2003, 83)، و الگیدو (Elegido 2009; 2015) بدون توجه به مبانی ارزشی و چارچوب‌های اخلاقی مدرسی قیمت بازار آزاد را همان قیمت عادلانه مدرسی تلقی کرده‌اند. در همین راستا هولاندر (Hollander 1965) نیز معتقد است که قیمت عادلانه همان هزینه تولید در چارچوب عادلانه قرون میانه است که این می‌تواند با قیمت بازاری در زمان‌هایی برابر باشد. ولی در کنار این مطالعات برخی از پژوهش‌ها نیز بوده‌اند که قیمت عادلانه را از زاویه اخلاقی و الهیاتی مورد توجه قرار داده‌اند. برای مثال، ویلسون

(Wilson 1975) در نگرشی کاملاً متفاوت قیمت عادلانه را مفهومی کاملاً هنجاری ارزیابی می‌کند که در زمان عدم عملکرد صحیح نیروهای بازار در تعیین قیمت خودنمایی می‌کند. همچنین فریدمن (Friedman 1980) قیمت عادلانه را قیمت داوری شده با اصول اخلاقی می‌داند که نوعی جایگزین برای قیمت بازار رقابتی در شرایط رقابت ناقص به حساب می‌آید. ملکویک (Melkevik 2019) نیز عدالت را چارچوبی اخلاقی جهت تحقق مبادله در بازار می‌داند. در نهایت کهن و ویلبریت (Koehn and Wilbratte 2012) در مطالعه‌ای بدیع، با تأکید بر مسئله فضیلت، قیمت عادلانه را از منظر توماس آکوئیناس (۱۲۲۵-۱۲۷۴) برآیند کنش انسان‌های عادل در قیمت‌گذاری کالاها در مبادله دانسته‌اند. بر این اساس، ایشان قیمت عادلانه را قیمتی در راستای مصالح همه اعضای جامعه می‌پندارند که می‌تواند متناسب با هر تراکنش مصداقی متفاوت داشته باشد. از این رو عامل محوری در نوسان قیمت عادلانه از منظر ایشان هزینه‌های تولید است. به رغم این تلاش‌ها به نظر می‌رسد که اغلب پژوهش‌هایی که در دسته دوم جای گرفته‌اند قیمت عادلانه را منحصر در یک چارچوب اخلاقی مورد ارزیابی قرار داده‌اند و پژوهش آخر نیز تنها به ارائه تفسیری الهیاتی از نظریه قیمت عادلانه آکوئیناس اکتفا کرده است، به طوری که نمی‌توان آن را به سایر متفکران مدرسی تعمیم داد. بر این اساس، این مطالعه در تلاش است تا به بازخوانی تجربه مدرسین در راستای عملی‌سازی الهیات بپردازد و نظریه‌ای سازگار با اندیشه‌های جریان اصلی مدرسی ارائه دهد. در این راستا نظریه قیمت عادلانه^۲ از ریشه‌های شکل‌گیری آن در حکمت عملی مدرسی تا سطحی‌ترین صورت آن به عنوان یک نهاد اقتصادی بررسی خواهد شد تا از این طریق بتوان به این سؤال پاسخ گفت که چگونه الهیات می‌تواند در ساحت عملی خود تا سطحی‌ترین اعتبارات اقتصادی نقش‌آفرینی کند. برای این منظور، ابتدا جایگاه نظریه قیمت عادلانه در الهیات اقتصادی مدرسی تشریح می‌گردد، سپس به نحوه ساخت نهاد قیمت عادلانه در الهیات عملی مدرسی پرداخته می‌شود و معنای آن از ادبیات مدرسی اکتشاف می‌گردد، و در نهایت تجربه متفکران مدرسی در ساخت الهیات عملی اقتصاد مورد توجه قرار می‌گیرد.

۲. جایگاه نظریه قیمت عادلانه در الهیات اقتصادی مدرسی

از منظر مدرسین، انسان‌ها موجوداتی غایت‌نگر هستند که تمامی افعال ایشان متناسب با غایات تعریف و جهت‌دهی می‌شود (Hirschfeld 2018, 68). غایت انسانی تحقق کمال اخیر او و به فعلیت رسیدن همه استعدادهايش است. از آنجا که کمال اخیر انسان

لقاء الهی - به مثابه مبدأ کمال هستی - است (Aquinas 2014, bk. 1, sec. 2, pt. 3)، انسان‌ها در دنیا نیز می‌توانند با مشابهت به باری تعالی سطحی از کمالات را اکتساب کنند. این مشابهت از طریق اکتساب فضایل در حیات مادی امکان‌پذیر است. هر چه فضیلت آثار بیرونی بیشتری داشته باشد ارزشمندتر خواهد بود. از این رو عدالت به مثابه فضیلتی که آثار آن عمومیت زیادی دارد از جمله مهم‌ترین فضایل به شمار می‌آید. الهیات مدرسی، ضمن تشریح این مبادی، متوقف نشده و سعی در کاربردی‌سازی این فضیلت در زندگی مادی انسان‌ها می‌نماید. از این رو در ادامه آکوئیناس تصریح می‌کند که مهم‌ترین ظهور عدالت در زندگی اجتماعی انسان‌ها در مبادلات ایشان است (Aquinas 2014, bk. 2, sec. 1, pt. 66). بر این اساس، عدالت مبادله‌ای^۳ برای متفکران مدرسی محل توجه و سؤال می‌گردد. از آنجا که عدالت مبادله‌ای نیز ریشه در برابری داده و ستاده دارد، ارزش به مثابه معیار برابری محل توجه این متفکران قرار می‌گیرد. اگرچه از منظر اندیشه مدرسی ارزش مفهومی انتزاعی است که در برآورد عمومی افراد (Lessius 2007, 17) و نیاز ایشان نسبت به کالاها (Aquinas 2014, bk. 2, sec. 1, pt. 66) ریشه دارد، اما این متفکران پا را از این تحلیل فراتر گذاشته و سعی در کاربردی‌سازی آن در قالب ساخت یک نهاد برآمده از الهیات عملی مدرسی کردند. آن نهاد قیمت عادلانه بود؛ قیمت عادلانه از منظر اندیشه مدرسی ظهور عینی ارزش‌های حقیقی کالاها در مبادلات است (بهمن‌پور خالصی ۱۴۰۰، ۱۲۲).

۳. قیمت عادلانه

اگرچه ارزش مفهومی ذهنی بود، تحقق عدالت در جامعه نیازمند ابتکاری عینی در ساخت مبادلات روزانه مردم بود. بر این اساس، مفهومی با عنوان قیمت عادلانه توسط مدرسین معرفی گردید. قیمت عادلانه در حقیقت ظهور بازاری ارزش حقیقی کالاها در بازار بود. به تعبیر دیگر، قیمت عادلانه قیمتی بود که ضامن برابری ارزش داده و ستاده در مبادلات می‌بود (بهمن‌پور خالصی ۱۴۰۰، ۱۲۲). اطلاق و کلیت مفهوم قیمت عادلانه سبب شده بود تا این مفهوم از انعطاف خوبی متناسب با شرایط بازار برخوردار گردد. در صورتی که قیمت عادلانه منحصر در مصداقی مشخص می‌گردید شاید نمی‌توانست نفوذ و بسامد خوبی در جامعه قرون میانه داشته باشد. بر این اساس، با توجه به این که مؤلفه‌های مختلفی بر ارزش ذهنی کالاها مؤثر بود، قیمت عادلانه نیز می‌توانست متأثر از عوامل مختلفی همچون نحوه فروش، فراوانی کالا و پول، تعداد خریدار و فروشنده، میزان کارایی

کالا، دشواری ساخت و تهیه و... تعیین شود (de la Calle 1952, 79). متأثر از مبنای فضیلت‌گرایانه مدرسی در تبیین غایت مادی انسان‌ها و از آنجا که فضیلت مسئله کنش انسانی و مرتبط با عقل عملی است، کهن و ویلبریت (2012) قیمت عادلانه را نیز به مثابه برآیند کنش انسان‌های عادل تفسیر کرده‌اند. اگرچه این تفسیر به مثابه حد کمال قیمت عادلانه می‌تواند محل توجه باشد، اما همان گونه که از اندیشه مدرسی برمی‌آید یک متفکر مدرسی تنها به دنبال انحصار فضایل در طبقه خاصی از جامعه قرون میانه نبود، بلکه همواره به دنبال ساده‌سازی و بسط این کمالات در همه اعضای جامعه بود (نک. Aquinas 2000, 39). از این رو به نظر می‌رسد که می‌توان نوعی تفسیر مشکک از مفهوم قیمت عادلانه ارائه کرد. بر این اساس قیمت عادلانه نهادی برآمده از الهیات برای تحقق عملی فضیلت عدالت در جامعه است. این نهاد در سطوح اولیه آن امری عمومی بود که همه اعضای جامعه می‌توانستند با تمسک به آن مبادله‌ای عادلانه را رقم بزنند. اما هر چه کنشگران خود به ملکه عدالت دست یابند عملاً اعمال ایشان نیز عادلانه خواهد شد و از این رو قیمت عادلانه در سطوح عالی آن می‌تواند مفهومی متأثر از برآیند کنش انسان‌های عادل باشد.

۴. نتیجه‌گیری: تجربه مدرسی در الهیات اقتصادی عملی

بر اساس آنچه گفته شد، می‌توان مؤلفه‌هایی را از نحوه کنش مدرسین در راستای الهیات عملی چه در ساحت نظری و چه در ساحت عملی آن ارائه کرد. در ساحت عملی الهیات عملی، متفکران مدرسی سعی در کاربردی‌سازی مفاهیم انتزاعی الهیات در قالب نهادهایی عینی برای زندگی اجتماعی نمودند، که از جمله آن می‌توان به نهاد قیمت عادلانه اشاره کرد. بر این اساس، قیمت عادلانه نتیجه یک کنش الهیاتی است - و نه فقط برآیند کنشگران بازار در بازار رقابتی. متفکر مدرسی با انگیزه بسط اخلاق و توسعه فضایل در کنشگران اجتماعی سعی نمود تا از مفاهیم کلی و انتزاعی الهیات نهادهایی عینی و متناسب با کنش مادی انسان‌ها بسازد. همچنین این نهادها اعتباراتی عمومی در ساحت زندگی همه افراد جامعه بود که بر اساس آن همه افراد با هر سطح از ایمان بتوانند از آن بهره ببرند. اما ماهیت تشکیکی آن نیز سبب می‌شد که سطح بهره‌مندی افراد و نیز نمود عینی آن در کنش اصناف مختلف اجتماعی متفاوت باشد. البته در این راستا فهم واحد تحلیل اجتماعی در جهت بسط الهیات در کنش جمعی انسان‌ها نیز ضروری بود. در حقیقت، یک متکلم مذهبی تنها زمانی می‌تواند به توسعه الهیات در ساحت عملی خود در

جامعه پردازد که فهم مناسبی از جامعه و الهیات اجتماعی انسان‌ها داشته باشد و آنها را تنها در قالب‌های فردی و به مثابه امری فراطبیعی تفسیر نکند.

در ساحت نظری الهیات عملی نیز متفکران مدرسی سعی در توسعه و بسط الهیات خود در قالب‌های تبلیغی جدیدی داشتند که محوریت این قالب‌ها با مدارس و دانشگاه‌های قرون میانه بود. نگارش رساله‌های کاربردی و تخصصی در موضوعات الهیات اقتصادی و اجتماعی همچون «رساله‌ای در باب پول»، نوشته نیکول ارسم (۱۳۲۵-۱۳۸۲ م.)^۴ را می‌توان یکی دیگر از ابتکارات ایشان در راستای الهیات عملی ارزیابی نمود، که برای نخستین بار توسط یک متکلم دینی صورت می‌پذیرفت. از سوی دیگر، ارتباط مداوم با اصناف و طبقات مختلف اجتماعی در راستای افزایش قدرت نهادها و نظامات مدرن اقتصادی و نیز فهم نیازهای مورد ابتلای مؤمنان و دین‌داران در تعامل با این نهادها از جمله دیگر تجارب این متفکران است (نک. Molina 2014, 266). در حقیقت، یک متکلم مدرسی تنها به بسط نظری الهیات در کتاب‌ها بسنده نمی‌کرد، بلکه ضمن معرفی نهادهایی مادی که برآمده از الهیات بودند، سعی در ارزیابی کارکردهای آن در جامعه و توسعه و اصلاح آن نیز داشت، و از این رو خود را بی‌نیاز از ارتباط دائم با طبقاتی همچون تجار، پیشه‌وران و... نمی‌دید.

کتاب‌نامه

- بهمن پور خالصی، محمد حسین. (۱۴۰۰). مواجهه تحلیلی متفکران مدرسی با پدیده‌های اقتصادی و دلالت‌های آن برای اقتصاد اسلامی؛ رویکردی پدیدارشناسانه (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه امام صادق علیه السلام.
- Aquinas, Thomas. 2000. *Treatise on law*. Hackett Publishing.
- Aquinas, Thomas. 2014. *The Summa Theologica: Complete Edition*. Catholic Way Publishing.
- Baldwin, John W. 1959. "The Medieval Theories of the Just Price: Romanists, Canonists, and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries." *Transactions of the American Philosophical Society* 49(4): 1-92.
- Chafuen, Alejandro Antonio. 2003. *Faith and Liberty: The economic thought of the late scholastics*. Lexington Books.
- de la Calle, Luis Saravia. 1952 [1544]. "Instruction de mercaderes." Pp. 79-83, in *The School Of Salamanca*, edited by Marjorie Grice-Hutchinson. Clarendon Press.

- De Roover, Raymond. 1951. "Monopoly Theory Prior to Adam Smith: A Revision." *The Quarterly Journal of Economics* 65(4): 492-524.
- Elegido, Juan M. 2015. "The Just Price as the Price Obtainable in an Open Market." *Journal of Business Ethics* 130(3): 557-572.
- Elegido, Juan Manuel. 2009. "The Just Price: Three Insights from the Salamanca School." *Journal of Business Ethics* 90(1): 29-46.
- Friedman, David D. 1980. "In Defense of Thomas Aquinas and the Just Price." *History of Political Economy* 12(2): 234-242.
- Hirschfeld, Mary L. 2018. *Aquinas and the Market*. Harvard University Press.
- Hollander, Samuel. 1965. "On the Interpretation of the Just Price." *Kyklos* 18(4): 615-634.
- Hutchinson, Marjorie Grice. 2016. *Early Economic Thought in Spain 1177-1740*. Liberty Fund.
- Koehn, Daryl, and Barry Wilbratte. 2012. "A Defense of a Thomistic Concept of the Just Price." *Business Ethics Quarterly* 22(3): 501-526.
- Lessius, Leonardus. 2007. "On Buying and Selling (1605)." *Journal of Markets & Morality* 10(2).
- Melkevik, Åsbjørn. 2019. "Starve all the Lawyers: Four Theories of the Just Price." *The European Journal of the History of Economic Thought* 26(1): 101-128.
- Molina, Luis de. 2014. "Treatise on Money." *Journal of Markets & Morality* 8(1): 257-261.
- Noonan, John T. 1957. "The scholastic analysis of usury."
- Schumpeter, Joseph A. 2006. *History of Economic Analysis*. Routledge.
- Wilson, George W. 1975. "The Economics of the Just Price." *History of Political Economy* 7(1): 56-74.

یادداشت‌ها

1. Just price
۲. اگرچه می‌توان برخی از متفکران مدرسی را نیز یافت که به مسئله قیمت عادلانه از منظر عدالت توزیعی پرداخته‌اند، اما با توجه به عدم رواج این نگرش در جریان اصلی اندیشه مدرسی و نیز با توجه به محدودیت‌های این مقاله، در این پژوهش بدان پرداخته نمی‌شود.
3. commutative justice
4. *Treatise on Money* (1358), by Nicholas Oresme